

هایکو

شمر ژاپنی

ویراستار
یوید کاب

برگردان فارسی
ع. پاشایی و نسترن پاشایی

موسسه فرهنگی و آموزشی خورشید

لازم به ذکر است که ترجمه‌ی کتاب حاضر بر اساس نسخه‌ی ناشر انگلیسی اما از زبان اصلی (ژاپنی) به فارسی برگردانده و با متن انگلیسی اشعار همراه شده است و از آنجا که ترجمه‌ی فارسی از زبان ژاپنی صورت گرفته تفاوت‌هایی با متن انگلیسی دارد.

عنوان و نام پدیدآور: هایکو شعر ژاپنی، ویراستار دیوید کاب؛ برگردان به فارسی: ع. پاشایی، نسترن پاشایی.
مشخصات نشر: تهران: چاپ: نشر نظر، ۱۳۸۰.
مشخصات ظاهری: ۹۶-۱۸۰: ۳-۰۸۵-۰۵۲-۰۶۰: شابک.
وضعیت فهرست نویسی: آ. ف.

یادداشت: عنوان اصلی: The British Museum haiku, 20۰۳.
موضوع: هایکو، ترجمه‌شده به انگلیسی، مجموعه.
موضوع: هایکو، ترجمه‌شده به فارسی.
موضوع: چاپ‌نقش‌های ژاپنی - انگلستان - لندن.
موضوع: شعر ژاپنی - ترجمه‌شده با فارسی - مجموعه.
شناسه افزوده: کاتب، دیوید، ۱۹۲۶- م، ویراستار.
شناسه افزوده: Cobb, David.
شناسه افزوده: پاشایی، عسکری، ۱۳۱۸-، مترجم.
شناسه افزوده: پاشایی، نسترن، ۱۳۴۸-، مترجم.
رده‌بندی دکنیز: ۱۳۹۰ ۸۸۲ (الف)- PL۷۸۲
رده‌بندی دیویی: ۸۹۵/۶۱۰۴۱۰۸
شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۲۱۱۳۰

موسسه‌ی فرهنگی و ادبی نازارپبلشر

خیابان ایرانشهر جنوبی، کوچه شریف، شماره ۲

تلفن: ۸۸۴۳۲۹۴ - ۸۸۸۲۸۹۰۳

www.nazarpub.com

info@nazarpub.com

هایکو

دیوید کاب

ترجمه‌ی ع. پاشایی، نسترن پاشایی

طراحی جلد: حسین فیلی زاده

صفحه‌آرایی: تارا کاوندی

نوبت انتشار: اول، ۱۳۹۰

شیراز: ۲۲۰۰

امور پیش از چاپ: سعید کاوندی

مدیر تولید: مهدی ابراهیم

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۵۲-۰۸۵-۰۳

تمام حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

سپاسگزاری

۶

مقدمه

۷

بهار

۱۵

تابستان

۳۷

پاییز

۵۹

زمستان

۷۲

یادداشت‌های زندگینامه‌یی

۹۱

سیاسگزاری

ساکاگوچی آکیکو کمک کرد که اعتبار ترجمه‌ها و آوانویسی‌های موجود را بازبینی کنیم. و گاهی با دیوید کاب در برگرداندن هائیکوهای تازه همکاری کرده است. هائیکو با واژه‌نگارهای ژاپنی هم کار او بود، که خوشنویسی هائیکو (شی کی شی) را با استفاده از یک واژه‌پرداز نشان می‌دهد، و این یک کار خلاق پیچیده بود. خیلی از ترجمه‌ها کار آر. اچ. بلایت است و ما سیاسی خاصی به نشر هوکو سیدو مادیونیم که به ما اجازه داد از آن‌ها استفاده نکنیم، و همین‌طور به این خاطر که به ما اجازه داد آن‌ها را از نظر صفحه‌آرایی و نقطه‌گذاری با معیارهای امروزی‌تر ویرایش کنیم. همچنین از مترجم‌های دیگری که اسم‌شان را می‌آوریم. سیاسی‌گزاریم که به ما اجازه دادند از کارشان استفاده کنیم. لورا بانک از بخش چاپ موزهی بریتانیا کار تحسین برانگیز جست‌وجوی تصاویر دست‌نویس از بین مجموعه‌ی عظیم موزهی بریتانیا انجام داد.

ما نغنا نرحمها

- آر. اچ. بلايت: صص ۱۰، ۱۳ (بالايي)، ۲۰، ۳۲ (بالايي)، ۳۸ (بالايي)، ۴۲ (بالايي)، ۴۵ (پاييني)، ۴۷ (بالايي)، ۵۳، ۵۴، ۵۹ (پاييني)، ۶۰ (بالايي)، ۶۳ (پاييني)، ۶۴ (بالايي)، ۶۸، ۷۲، ۸۰ (بالايي)، ۸۲ و پشت جلد: کاج فاکمن: ص ۳۳ (پاييني): لی گوړا و امیکو میاشیتا: صص ۱۷ (پاييني)، ۳۲ (پاييني)، ۶۴ (پاييني)، ۶۷، ۷۵ (پاييني): کوکو کاتو و دیوید برلی: ص ۳۶ (بالايي): بانیا ناسوئیشی: ص ۳۸ (پاييني): هاروئو شیرانه: صص ۴۸ (پاييني)، ۶۳ (بالايي): ماکوئو اوئهدا: صص ۱۱ (پاييني)، ۴۱ (بالايي)، ۴۷ (پاييني)، ۵۶ (پاييني)، ۵۹ (بالايي): اوگینو یوکو: ص ۱۴ (پاييني).
مابقم تر جمعی دیوید کاب است.

مقدمه

آدم می‌تواند چیزهای مهمی درباره‌ی هایکوی ژاپنی بداند بدون این که احساسی به آن‌ها داشته باشد؛ و آدم می‌تواند هایکو را خیلی عمیق احساس کند بدون آن که چیزهای زیادی درباره‌ی آن بداند — درون‌نگری گاهی بیش‌های مهمی به ما می‌دهد. اما می‌توانیم خواننده‌ی مان را کسی تصور کنیم که می‌خواهد این هر دو را بداند، یعنی هم از هایکو چیزی بداند و هم چیزی احساس کند. بنا بر این، این مقدمه با طرحی از تاریخ و تکامل هایکو در ژاپن شروع می‌کند و به سمت اراک کیفیت‌های زیبایی‌شناختی آن حرکت می‌کند.

تاریخ و تکامل شعر هایکو

در ادبیات ژاپنی شعرهایی هست که تاریخ به قرن دوازدهم می‌رسد و ما آن را هایکو haiku می‌دانیم، اما در اواخر قرن نوزدهم بود که اصطلاح «هایکو» عملاً به هر یک از شعرهای این فاصله‌ی هفتصد ساله اطلاق شد. علتش اینست که هایکو به تدریج تقریباً به شکل یک بازده جنبی فعالیت‌های شعری دیگر، خصوصاً رنگا تکامل پیدا کرد.

رنگا قواعد پیچیده‌یی دارد که بر صورت و مضمون هر یک حاکم است. اما رنگا را مثل هر «بازی جمعی» ادیبانه، جمعی می‌ساختند که یک دوره‌ی زمانی نسبت کم ساعت‌ها را با هم بودند، و یک دلیل یا رهبر داشتند که لحن ساخت و ریخت شعر را تعیین می‌کرد و نظر می‌داد کدام‌یک از شعرها قابل قبولند. محصول نهایی زنجیره‌یی از قطعه‌بانی، طول‌های متناوب هفده و چهارده هجا بود.

حلقه‌های هفده هجایی معمولاً مرکب از سه مرحله بود: یک عبارت پنج هجایی که یک عبارت هفت هجایی را به دنبال داشت و بعد از آن هم پنج هجایی دیگر. حلقه‌های چهارده هجایی فقط به دو عبارت هفت هجایی تقسیم یا تقطیع می‌شدند. جاذبه‌ی عبارات پنج هجایی و هفت هجایی برای ژاپنی‌ها برمی‌گردد به دوره‌ی هی‌آن* (۷۹۴-۱۱۸۵) و در فطرت

1. renga
2. Heian

زبان ژاپنی هست. آر. اچ. بلایت (۱۸۹۸ - ۱۹۶۴)، دانشمند هایکوشناس بریتانیایی، نظرش اینست که جاذبه‌ی اصلی این هجاها «تا حدی ناشی از تکرار پنج و هفت بود که نظم طبیعت را بیان می‌کرد، و تغییر پنج و هفت بی‌نظمی آن را».

اما از نظر مضمون یا محتوا، شاعران از قواعد سنت و سختی پیروی می‌کردند. این قواعد موضوعاتی را معین می‌کنند که باید و نباید در جاهای گوناگون این زنجیره آورده شوند. مثلاً، باشو تصریح می‌کرد ماه را باید فقط سه‌بار در سی و شش حلقه‌ی این زنجیر آورد. اما رنگا و رای ساختار رسمیش از نظر تأثیر متکی به «بوی خوش» آست؛ هر حلقه‌ی بعدی باید نشانی از حلقه‌های قبلی داشته باشد، اما مضمون را عوض کند، و رنگای کامل باید ابتدا، وسط و انتها داشته باشد.

اولین حلقه، که «رنگا» خوانده می‌شود، اهمیت حیاتی دارد، و لحن و سبک و زبان، حال و هوا و محتوای فصلی کامل را بنا می‌گذارد. غالباً کیفیت این حلقه بالاتر از قطعه‌های بعدی بود که خودجوش‌تر بودند. باید به این خاطر که طرح این حلقه از پیش به دقت ریخته شده بود. می‌شود آن را از بقیه‌ی رنگا جدا کرد و در یک گلچین گذاشت، و بنا بر این حلقه وجود مستقلی کسب کرد. پیداست که این فقط قدمی بود، طرف عمل مشترک فزاینده‌ی آفریدن هوکو که از همان ابتدا منظور این بود که مستقل باشد.

تک‌تک شاعران در انتقال از رنگا به هایکو پیش داشتند. سوگی (۱۴۲۱ - ۱۵۰۲) مضر بود که رنگا باید سرشار از اندیشه‌ی شکوهمند (بزرگن) باشو. سوکان (ذ. ۱۵۳۹ / ۴۰) یک سبک «عامیانه»‌تری به اسم های کابی نو رنگا به وجود آورد که کم‌تر رسمی بود و برای مردم معمولی بیش‌تر قابل دسترسی بود. او بر صداقت یا صمیمیت تأکید می‌کرد. در اواخر قرن هفدهم چندین شاعر، بالاتر از همه باشو و اونیشورا هایکابی نو رنگا را که بیش از پیش دنیایی و عاری از ذوق شده بود نجات دادند. بوطیقای باشو، که بر فضا، سبک بی‌واسطگی یا مستقیم بودن، راستگویی و لمس نرم تأکید می‌کند، و لحظات معنوی در زندگی روزمره‌ی عام مردم و بند و پیوندشان را با طبیعت پیدا می‌کند، از آن به بعد روی نسل‌هایی از هایکوسراها تأثیر گذاشته است.

اگرچه استادان بزرگ دیگری پیدا شدند — بوسون مشهور (۱۷۱۶ - ۸۴) و ایسا (۱۷۶۲)

۱۸۲۶)، شهرت‌شان را بر پایه‌ی هوکۆی فردی به دست آوردند، نه به عنوان استادان رنگا — هر دو شکل تا نیمه‌ی دوم قرن نوزدهم دوباره رو به انحطاط رفته بود؛ و با باز شدن درهای ژاپن به روی جهان در دوره‌ی می‌جی و بعد از ۱۸۶۸، نفوذ شعر غربی آینده این شکل‌های سنتی شعر ژاپنی را تهدید می‌کرد.

ماسائوکا شیکی (۱۸۶۷ - ۱۹۰۲) نقاد اصلاح‌گرا و شاعر به این صحنه‌ی ادبی آمد. او پایگاه ادبی را فقط به هوکۆی مستقل می‌داد و شروع کرد به کاربرد اصطلاح «هایکو» برای وصف شعر هفده هجایی خودکفا. شیکی معتقد بود سبک عینی کشیدن پیش‌طرح که بعضی نقاش‌های غربی به کار می‌بردند روزنه‌ی امیدی به روی باززایی هایکو باز می‌کند، و برای این امر اصطلاح «شاسی» («پیش‌طرح لفظی») را درست کرد. او مُصر بود که هایکوی درباره‌ی چیزها و رویدادها، معنی در زندگی روزمره عموماً بالاتر از هر چیز نیست که تخیل می‌تواند اختراع کند. با مرگ شیکی، شاعران هایکوسرای ژاپن به دو دسته تقسیم شدند، یک دسته آن‌هایی بودند که فکر می‌کردند کار اصلاح‌گری او کامل است، و دسته‌ی دیگری که آن را به صورت یک فرایند جاری و ساری می‌دیدند؛ گروه‌هایی که خود را «سنت‌گرا»، نوگرا، و «پیشرو» می‌خواندند شکل گرفتند که هم در این جنگ در کنار نویسنده‌های «کلاسیک» یا «سنتی» نماینده دارند.

اطلاعات بیش‌تر را در زمینه‌ی تکامل هایکۆی ژاپنی می‌توان از یادداشت‌های زندگینامه‌یی در صفحه‌های ۹۵ - ۹۱ به دست آورد.

مختصات رسمی هایکوی ژاپنی

رعایت قواعد سفت و سخت هایکوی ژاپنی، سه شرط دارد: **ایجاز و فشردگی**: هایکو باید فقط مرکب از کلمات اصلی باشد، و تقریباً سرجمع هفده هجا داشته باشد. (تصور ژاپنی‌ها از هجا کاملاً متفاوت از تصور کسی است که به یک زبان اروپایی حرف می‌زند؛ مثلاً حرف II شاید یک هجای جداگانه به حساب بیاید، حال آن که هجایی که

دارای یک واکه یا مصوت بلندست، که با یک خط تیره روی آن نشان داده می‌شود، مثلاً $\bar{o}$ | او،
 O کشیده |، دو هجا شمرده می‌شود.) گاهی تعدادی هجاهای کوچک‌تر یا بزرگ‌تر از هفده‌تا به
 نظر «کافی» یا «لازم» می‌رسند. این‌جا چند نمونه از شمارش را می‌بینید:

او او تو (۵) ای‌ه‌دو تاکاکو یا (۷) یوکی نو مون (۵) (= جمعاً ۱۷ هجا) (کیورایی)
 ایچی‌نیچی مونو ایوازو اوتو (= ۱۳ تا) (سانتوکا)

احساس فصل. باید این امکان باشد که هایکو را در یکی از پنج فصل بگذاریم (پنج فصل به
 این خاطر که در ژاپن سال نو / نوروز را اصالتاً یک فصل به حساب می‌آورند). یک کلمه‌ی
 کلیدی، معروف، به کمک صورت فراخوان کلی طبیعت یا کارهای انسان در این وقت از
 سال عمل می‌کند. شاعرانی که می‌خواهند این سنت را رعایت کنند با خودشان سالنامه‌یی
 معروف به سای‌جی کی دارند که از آن برای پیدا کردن کلمات فصل مناسب با وقت گفتن
 شعر استفاده می‌کنند. مثلاً، در کالندری «ماه» (تسوکی، به ژاپنی) یک صحنه‌ی پاییزی را فرا
 می‌خواند — ماه تمام خرمن. بنا بر این، نه از دهی ژاپنی این شعر را شعر پاییز می‌داند:

ایمو وو نیرو تابه نو ناکا ماده تسوکی یو کانا (کیوسایی)
 حتا به تابه‌یی که در آن سیب‌زمینی‌ها پخته می‌شوند یک شب مهتاب

اگر منظور وقت دیگر سال باشد، شاعر باید آن را مشخص کند. — با «ماه بهاری»، «ماه
 تابستانی» و مانند این‌ها.

امروزه، موقعی که خیلی از ما نزدیک به طبیعت زندگی نمی‌کنیم، علاقه به جمع‌تر را باید در
 هایکو نشان داد، بنا بر این گردآورنده‌های سای‌جی کی مقوله‌ی «هایکوی بی فصل» یا «کارهای
 انسانی» را هم به آن‌ها اضافه می‌کنند. هایکوی غنایی درباره‌ی ماه و شکوفه‌ی گیلاس [ساکور] |
 عمومیت خودشان را حفظ کرده‌اند، اما هایکو مدت‌ها جایی هم برای موضوعات تیره‌یی مثل
 بی‌کسی و خانه‌به‌دوشی و بیماری داشته است.

یک «کلمه‌ی قطع»، به اسم کی‌رجی، هم لازم است. این را می‌شود در آخر هر یک از سه سطر گذاشت. اگر در سطر آخر یا اول یا دوم باشد، به صورت ترکیبی از فصل و وصل عمل می‌کند که شعر را به دو «نیمه‌ی نامساوی» تقسیم می‌کند («نامساوی» به این معنی که یک قسمت آن دوازده هجا دارد و قسمت دیگر فقط پنج هجا، با این همه به آن‌ها «نیمه» گفته می‌شود برای این که میزانی از تساوی را دارند). کاربرد آن به خواننده نیاز به تأمل را نشان می‌دهد، یا شعری می‌آفریند با حال و هوایی خاص. مثلاً، در این هایکوی شیکی، یاد در آخر سطر اول کی‌رجی است. «نامساوی» جز این ندارد که یک مکث زایا و یک حس انتظار پرسشگر را در باره‌ی چیزی که شاید رخ دهد بیافریند.

واتاشی بونه

در قایق

هارو سامه با

باران بهاری —

یک کی‌رجی | یا | در همان آخر | سطر او | نگرشی را نشان می‌دهد، البته بدون ایجاد وقفه. در هایکو بعدی که از باشو است، کلمات «نیمه‌ی قطع» هیجان شاعر را با نشان دادن حیرت و تعجب او از آن چه تازه دیده است بالا می‌برد.

امیکو کانا

واگاکاتا نی تاتسو

کاگه‌رو نو

لایه‌ی کاغذی من

می‌لرزند روی شانه‌های

موج‌های گرما

ادراک هایکو

با کلمه‌ی فصل که در مخزن تجربه‌ی شخصی خواننده را باز می‌کند، و کلمه‌ی قطع که خواننده را به جست‌وجوی پیوندهای ناگفته دعوت می‌کند، به هایکو گفته‌اند «چیز نیم‌گفته» (باز از باشو: «آیا در گفتن همه چیز چیزی هست؟») ادراک هایکو یک مسأله همکاری بین شاعر

و خواننده است، (استعاره‌یی از عکاسی به کار ببریم) یکی که چیزی را در معرض نور قرار می‌دهد، و دیگری که آن را ظاهر می‌کند. هایکو همان‌طور که «نیم‌گفته» است، «کم‌گفته» هم هست، با توسل دقیق به آن استعاره‌ی چشمگیر یا آن صفت ذهنی، که شاید بتوان گفت که خاص بیش‌تر شعر غربی است. هدف هایکو روشن و ساده بودن، و در عین حال لطیف بودن است.

عملاً پشت هر هایکویی یک فهم مشترک هست که گذرندگی زندگی و چیزهای خاکی را قابل قبول می‌کند چون چرخه‌های رویدادهایی (فصول سال، چرخ زندگی انسان) هستند که می‌گردند و بازی می‌گردند. بنا بر این یک‌جور قرار و مداری بین شاعران و خواننده‌هاشان هست. یک فهم نویسنده که «هر روز یک روز خوب است»، یا لاقابل همیشه جزئیاتی در زندگی هست که دور و بر ما اتفاق افتند و ارزش دارند که به آن توجه کنیم، احترام بگذاریم و احتمالاً آن‌ها را گرامی بداریم. آگاهی و قبول نشانه‌های هایکو هستند و منجر به یک نگرش ایجابی، مثلاً به خلوت‌گزینی (بده نشو و شو)، خسران و حتا درد می‌شوند. هایکوهای این کتاب پُر از این دیدگاه است.

انتخاب‌ها چه طوری انجام گرفت

تصویرهای این کتاب — که همه از مجموعه‌ی عالی سر ژاپنی در موزه‌ی بریتانیا هستند — در اصل هیچ بستگی مستقیمی با شعرهایی که در کنار آن‌ها چاپ شده ندارند. اما این‌ها از یک گنجینه‌ی مشترک خیالیه‌ها (image) استفاده می‌کنند، دانه‌ی کدورت دیگری دارند که با هایکو مشترکند: محو چیزهای نالازم، خودجوشی، کاربرد مثبت از فضای خالی، توازن نامتقارن. سعی کرده‌ایم سبک‌های مختلف هایکو را نشان دهیم، همین‌طور تجربه‌هایی را که به شیوه‌ی جالبی هم با تصاویر همراه‌شان و هم با یکدیگر تعامل دارند. مناسب بود که آرایش فصلی هایکو را که در جُنگ‌های ژاپنی به کار می‌رود رعایت کنیم، اما چند هایکوی سال نو را در آخر زمستان گذاشته‌ایم، نه به شیوه‌ی مرسوم در قسمت اول، پیش از بهار (در ژاپن سال نو

در فوریه بود.) [اما حالا سال نو یا نوروز رسمی در ژانویه است]. ترجمه ها کار مترجم های گوناگون است.

تقسیم بندی ها در شکل های خوشنویسی و آوانویسی هایکو اختیاری است. هدف خوشنویسی چشم نواز بودن است، و آوانویسی هم برای این است که نشان دهیم هایکو را در وقت بلند خواندن چه طور باید عبارت بندی کرد. اگر هر دو به سه قسمت تقسیم شده باشند این را باید تصادفی دانست، اما اگر این آرایش را یک قاعده ی کلی می گرفتیم رضایت بخش نمی بود.

هایکو به مثابه شعر جهانی

حالا هایکو را، معمولاً به چه دستکاری لازم، به صورت یک شکل شعر در خیلی از زبان و ادبیات جهان پذیرفته اند (نگاه کنید به: شنادهای مطالعات بیش تر و فهرست منابع در صص ۹۰ - ۸۹).

[در برگردان فارسی مترجم همکار. نسترن، در برگردان: غنی از هایکوها به متن ژاپنی توجه داشته است تا به برگردان انگلیسی، با سپاس فراوان از بانو ترجمه د شگاکو حقیقی.]